Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 1 (3) 2016

УДК 343.98

М. М. Шикоряк,
здобувач кафедри криміналістичних експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ,

ТАКТИКА ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРИСЛИВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ІНОЗЕМЦЯМИ

Проаналізовано тактику огляду місця події – одну із найбільш поширених слідчих (розшукових) дій при розслідуванні корисливих насильницьких злочинів, вчинених іноземцями. Розкрито відповідні процесуальні, тактичні та психологічні їх особливості.

Ключові слова: *тактика слідчих дій, іноземці, огляд місця події, правовий статус.*

Проанализирована тактика осмотра места происшествия – одну из самых распространенных следственных (розыскных) действий при расследовании корыстных насильственных преступлений, совершенных иностранцами. Раскрыты соответствующие процессуальные, тактические и психологические ел особенности.

Ключевые слова*: тактика следственных действий, иностранцы, осмотр места происшествия, правовой статус.*

Analyzed the tactics of inspection of the scene - one of the most common investigative (search) actions in the investigation of mercenary violent crimes committed by foreigners. Revealed appropriate procedural, tactical and psychological peculiarities of them.

Keywords: *investigation tactics, foreigners examination of the events legal status.*

Злочинність іноземців на території нашої держави завжди викликала стурбованість й прискіпливу увагу правоохоронців. Однак останнім часом набула значного загострення криміногенна ситуація щодо злочинності іноземців, й саме щодо вчинення останніми корисливих насильницьких злочинів.

Зокрема, у 2015 році виявлено 255 фактів вчинення іноземцями злочинів на території України, що на 54, або 21,1 % більше, ніж за 2014 рік. Найбільше таких випадків зафіксовано в місті Києві – 87, Одеській – 45 та Харківській – 20 областях. У місті Києві зареєстровано на 17 або 19,5 % таких випадків більше порівняно з минулим роком.

У процесі дослідження виявлено, що в 2015 році іноземці на території України вчинили 176 злочинів проти власності, 35 – проти особи, 10 – ДТП, 12 – незаконних заволодінь транспортним засобом та ін. Отже, іноземцями вчинено 176 злочинів проти власності, що становить 69 % від загальної кількості кримінальних правопорушень [1].

© Шикоряк М. М., 2016

Феномен корисливої насильницької злочинності був предметом дослідження вчених із різних галузей права, адже традиційно така група злочинів є найчисельнішою і становить значну суспільну загрозу.

На думку В. В. Тіщенка, однією з міжвидових методик, що підлягає науковій розробці, є методика розслідування корисливо-насильницьких злочинів. До цієї категорії злочинів відносять: бандитизм (ст. 257 КК України), грабежі (ст. 186 КК), розбої (ст. 187 КК), у т.ч. поєднані із вбивством (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК), вимагання (ст. 189 КК), викрадення і вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ч. 3 ст. 262 КК), наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ч. 2 і 3 ст. 308 КК), вчинені із застосуванням відповідних форм насильства. Названі злочини об'єднує рядом загальних ознак за цілями, мотивами і об'єктами посягань, а також способами їх здійснення, що характеризуються застосуванням чи погрозою застосування насильства. Можна виявити і спільне у закономірностях утворення, виявлення та дослідження слідів таких злочинів, інших елементів їх криміналістичної характеристики, а, отже, і в методах їх розслідування [2, с. 6].

Різні питання методики розслідування корисливих насильницьких злочинів розкрито у роботах В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. Я. Горбачевського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, В. В. Тіщенка, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та інших учених.

Водночас зауважимо, що злочинність іноземців недостатньо досліджена з криміналістичного погляду. Окремі аспекти проблематики висвітлено у працях О. А. Калганової, П. Г. Назаренка, Ю. М. Чорноус, В. С. Філашкіна.

У зв'язку з цим розглянемо більш детально особливості формування криміналістичної методики розслідування корисливих насильницьких злочинів, вчинених іноземцями. Зважаючи на те, що одним із головних елементів криміналістичної методики є тактика проведення слідчих (розшукових) дій, метою наукової статті є висвітлення тактики огляду місця події – однієї із найбільш поширених слідчих (розшукових) дій при розслідуванні корисливих насильницьких злочинів, вчинених іноземцями.

Згідно зі ст. 237 КПК України, огляд – це слідча (розшукова) дія, що полягає у безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, пов'язаних із обставинами вчинення кримінального правопорушення, що проводиться з метою їх виявлення та фіксації.

Серед різних видів огляду найбільш поширеним видом, як свідчать практичні дані, є саме огляд місця події.

Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, мета якої полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим, іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, – з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для провадження [3, с. 419].

За загальним правилом, кримінальне провадження щодо іноземних громадян здійснюється відповідно до норм КПК України, за винятком осіб, які користуються дипломатичним імунітетом. Кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами КПК лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України (ст. 6 КПК України).

Поняття «іноземець» потрібно тлумачити відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [4] – іноземцями визнаються особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами інших держав.

Порядок кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, й зокрема – огляду місця події при розслідуванні корисливих насильницьких злочинів, вчинених іноземцями, значною мірою зумовлене їх правовим статусом. Система норм, яка регламентує правове становище іноземців в Україні, складається із законів України та міжнародних договорів України. Мова йде про дотримання:

– положень міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, у тому числі й тих, що регламентують окремі питання правових відносин за участю іноземців, які володіють дипломатичним імунітетом (Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 року, Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи 1949 року з Протоколами до неї, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, Віденська Конвенція про консульські зносини 1963 року, Віденська Конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року, консульські конвенції та угоди, які регламентують окремі питання кримінального провадження);

– положення КПК України, що регламентують особливості кримінального провадження за участю іноземців (стст. 6, 10, 42, 65, 135, гл. 41 КПК);

– положення КК України, що визначають особливості дії Закону про кримінальну відповідальність відносно іноземців (стст. 6, 8 КК);

– положення інших законів України, міжнародних договорів України, підзаконних нормативно-правових актів, що стосуються правового статусу іноземців. Наприклад, право на зустріч іноземця з дипломатичним представником своєї держави випливає з міжнародних зобов'язань України. Порядок прибуття і перебування іноземців на території України, продовження термінів перебування відносяться до міграційного законодавства.

Отже, наявність в іноземця певних прав і обов'язків зобов'язує слідчого, прокурора враховувати ці обставини під час проведення огляду місця події.

Як зазначалося, вище, особливим правовим статусом наділені іноземці, що мають право дипломатичної недоторканості. Мова йде про дипломатичних представників іноземних держав – глав дипломатичних представництв і членів дипломатичних представництв інших держав в Україні. Дипломатичним імунітетом можуть користуватися й інші особи (посадові особи ООН, співробітники міжнародних організацій, керівники іноземних держав та урядів, міністри іноземних справ, члени їх сімей, члени урядових делегацій та спеціальних місій та ін.).

Особи, що мають право дипломатичної недоторканості, підлягають кримінальній юрисдикції України лише у разі чітко висловленої згоди на це акредитуючої держави. Таку згоду на притягнення однієї із вказаних осіб до кримінальної відповідальності держава висловлює внаслідок позбавлення її імунітету від кримінальної юрисдикції держави перебування.

Імунітет від кримінальної та адміністративної юрисдикції України включає в себе особисту недоторканність особи, недоторканність службового та житлового приміщення, засобів пересування. Іноземці, які користуються дипломатичним імунітетом, не підлягають арешту, попередньому ув'язненню, жодним іншим формам обмеження особистої свободи, лише на підставі рішення суду.

Належність іноземців до осіб, які користуються привілеями та імунітетами, водночас з документами, що засвідчують особу іноземця, посвідчується документами, що видаються

Міністерством закордонних справ України. Документом (дозволом), що підтверджує належність іноземців до осіб, які користуються привілеями та імунітетами, є акредитаційні картки серій «Д», «К», «С», «А» [5, с. 8].

Отже, насамперед слідчий, прокурор перед проведенням огляду місця події за участю іноземця, який користується правом дипломатичної недоторканості, зобов'язаний детально з'ясувати особливості його правового статусу, визначити, як саме можна забезпечити проведення вказаної слідчої (розшукової) дії.

Під час проведення огляду місця події в дипломатичній установі іноземної держави або в орендованих дипломатичними представниками приміщеннях, транспортних засобів, які належать їм, необхідно отримати згоду на присутність представника Міністерства зовнішніх справ України.

Для вирішення вказаних завдань слідчий, прокурор може направити до Міністерства зовнішніх справ України запит, де передбачатиметься вирішення завдань щодо:

– перевірки, чи перебуває на дипломатичному, консульському обліку певний іноземець, якщо так, то на якому саме, які саме привілеї й імунітети поширюються на цю особу, на підставі яких правових актів;

– звернення з проханням до відповідної установи іноземної держави або організації в інтересах правоохоронного органу щодо підтвердження повноважень цієї особи і наявності в неї імунітету, а також отримання необхідної згоди на проведення огляду місця події відносно іноземця за участю представника Міністерства закордонних справ України [5, с. 12].

Отримання відповідей на такий запит підтверджує або спростовує наявність імунітету в конкретного іноземця, дозволяє слідчому, прокурору провести як огляд місця події, так й інші слідчі (розшукові) дії.

Отже, завданням огляду місця події у кримінальному провадженні за участю іноземців є дослідження матеріальної обстановки місця події внаслідок безпосереднього особистого її сприйняття слідчим, прокурором чи іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення різних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для справи, за умови дотримання правового статусу іноземних громадян, залучених до проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Особливість дотримання правового статуту іноземців полягає в залученні більш широкого кола учасників при проведенні огляду місця події.

Насамперед безпосереднім суб'єктом проведення огляду місця події є слідчий органу досудового розслідування, що несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій (ст. 40 КПК України).

Згідно зі ст. 38 КПК України, органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є: 1) слідчі підрозділи: а) органи внутрішніх справ; б) органи безпеки; в) органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органи державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Також, згідно зі ст. 41 КПК, за письмовим дорученням слідчого, прокурора, проведення огляду може здійснюватися співробітниками оперативних підрозділів (органів внутрішніх справ, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України).

У багатьох випадках під час огляду доцільна участь прокурора, адже згідно зі ст. 36 КПК, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Для вирішення цього питання та прийняття на практиці правильного рішення необхідно керуватися умовами, які характеризують конкретну слідчу ситуацію. Так, участь прокурора доцільна, якщо мова йде про огляд приміщення, у якому вчинено тяжкий злочин, або коли при огляді може виникнути необхідність у проникненні в приміщення, які займає дипломатичний представник, огляді предметів його особистого користування й автотранспорту.

Прокурор, виходячи із слідчої ситуації, може й самостійно провести огляд місця події – відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК.

Під час огляду місця події увага учасників спрямовується на виявлення, вилучення та дослідження об'єктів, які причинно пов'язані з подією злочину, можуть бути визнані речовими доказами (ст. 98 КПК). Вирішення вказаних завдань значною мірою покладається на інспектора-криміналіста, інших спеціалістів.

Важлива роль у техніко-криміналістичному та судово-експертному забезпеченню вказаної діяльності відводиться Експертній службі МВС України. Відповідно до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого Наказом МВС України № 1343 від 3 листопада 2015 року [6], основними завдання Експертної служби МВС є: здійснення судово-експертної діяльності; забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду; забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів; забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем та ін.

Стосовно цього важливими є положення Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події, затвердженій Наказом МВС України від 3 листопада 2015 року № 1339 [7].

Такий документ передбачає, що при вчиненні окремих злочинів корисливо насильницької спрямованості, а саме: вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї; розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами; зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки та ін., спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі у проведенні ОМП у кримінальному провадженні за письмовим (як виняток, за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки.

При підготовці до огляду місця події відносно іноземців, а також у приміщеннях дипломатичних представництв і приміщеннях інших, прирівняних до них організацій, необхідно вирішити питання про залучення для участі в такій слідчій (розшуковій) дії захисника (ст. 45 КПК), перекладача (ст. 68 КПК), спеціаліста (ст. 71 КПК), осіб, яких доцільно запросити понятими (ч. 7 ст. 223 КПК) представника дипломатичної або консульської установи держави, громадянином якої є іноземець (ч. 6 ст. 42, ч. 3 ст. 581 КПК).

Окрему увагу під час підготовки та проведення огляду місця події відносно іноземних громадян потрібно приділити з'ясуванню питання щодо володіння ними мовою кримінального провадження (ст. 29 КПК), необхідності залучення перекладача. Крім того, якщо такі особи не

володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження – з моменту встановлення цього факту обов'язковою є участь захисника (ст. 52 КПК).

Слідчий повинен запросити перекладача, виходячи з даних про громадянство і національність, а також з урахуванням бажання іноземця свідчити рідною або іншою мовою, якою володіє досконало.

Об'єкти за умов огляду за участю іноземних громадян переважно є типовими і включають: власне місце події; документи, що засвідчують особу; предмети, пов'язані з подією злочину; приміщення, транспортні засоби, що належать (використовують) іноземним громадянам та ін.

Виходячи із аналізу емпіричних даних, доцільно акцентувати увагу на специфічних об'єктах огляду. До таких об'єктів насамперед відносять документи, що засвідчують особу іноземця, документи, які надають право на перебування в Україні, підтверджують факт прибуття або час виїзду іноземців з території України. Метою таких оглядів може бути встановлення особи іноземця; особливостей правового статусу іноземців в Україні, термінів перебування іноземців в Україні, місця перебування іноземців у конкретний проміжок часу, фактів перебування іноземців на території інших іноземних держав, часу і місця перетину іноземцем державного кордону України, порушення іноземцем міграційного законодавства України, отримання установчих відомостей щодо особи іноземця та інше. Огляд іноземних документів пов'язаний з об'єктивними складнощами. Ці складнощі можуть бути пов'язані з тим, що такі документи заповнюються як значно поширеними в Україні мовами (англійською, німецькою, французькою), так і тими, що трапляються нечасто (китайською, японською, арабською). Вочевидь, що огляд таких документів з метою встановлення їх змісту потрібно здійснювати за участю перекладача. Крім того, слідчий може бути не обізнаний з особливостями оформлення іноземних документів, відповідностями оглянутих документів офіційним зразкам документів іноземної держави. Тому для проведення огляду таких документів доцільно залучати спеціалістів Державної прикордонної служби, які володіють відповідними навичками огляду аналогічних документів і мають відповідні зразки документів іноземних держав, що можуть засвідчувати особу іноземця [5, с. 17].

За таких умов особливу увагу необхідно приділяти складанню процесуальних документів, зокрема – протоколів огляду місця події, оскільки копії цих документів у разі потреби потрібно перекласти мовою, яку розуміє іноземець. Така обставина доводить необхідність використання допомоги перекладача.

Під час проведення огляду при розслідуванні злочинів, вчинених іноземними громадянами, використовують всі традиційні, розроблені криміналістикою, основні методи і прийоми огляду. Огляд місця події проводиться згідно з підготовчою, робочою і заключною стадією проведення; із використанням спеціальних методів.

Прийоми, що використовуються під час огляду місця події, спрямовані на дослідження матеріального середовища: це аналіз слідів, предметів, їх ознак, розташування; використання мисленої реконструкції окремих елементів події; моделювання з метою відтворення події, що відбулася; зіставлення слідів, виявлених на місці події, між собою та ін.

Водночас додамо й про тактичні прийоми встановлення психологічного контакту, адже початкова стадія проведення огляду пов'язана із спілкуванням з іноземними громадянами, що вливає на її ефективність.

Застосування методів і прийомів огляду місця події за таких умов характеризується рядом особливостей. Так, огляд відносять до нонвербальних слідчих (розшукових) дій, він передбачає

безпосереднє дослідження обстановки місця події, місцевості чи приміщення, документів та ін. Проте разом із дослідженням матеріальних об'єктів, особі, що проводить слідчу (розшукову) дію, необхідно здійснювати комунікацію із людьми, які причинно пов'язані із такими матеріальними об'єктами. Це необхідно як для з'ясування їх правового статусу і дотримання їх прав та свобод, так і забезпечення ефективного проведення огляду місця події, з'ясування обставин злочину, виявлення його окремих слідів.

Більше уваги потрібно також приділити фіксації результатів огляду та складанню протоколу, його повноті та якості.

Необхідно забезпечити якісний переклад протоколу огляду місця події, приділити увагу детальному опису місця події, відповідної обстановки, виявлених слідів злочину. Особливу увагу потрібно приділити речовим доказам, отриманим або вилученим слідчим, прокурором. Вони повинні бути оглянуті, сфотографовані та докладно описані у протоколі огляду (ч. 2 ст. 100 КПК України). Потрібно перевірити, щоб їх назви та ознаки були правильно та зрозуміло відображені у протоколі огляду.

Огляд місця події за участю іноземців доцільно фіксувати за допомогою відеозапису. Відеозапис дає можливість максимально зафіксувати обстановку місця події, вербальні та невербальні комунікації осіб, які беруть у ньому участь. Відеозапис має важливе значення й тому, що перебування іноземця на території України досить часто обмежено часом, і чим більше інформації вдасться отримати під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, тим успішніше буде розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз здійснення слідчими органів внутрішніх справ України міжнародного співробітництва у 2015 році (за результатами діяльності Головного слідчого управління Національної поліції України).

2. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів [Текст] : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / В. В. Тіщенко. – Х., 2003. – 34 с.

3. Криміналістика [текст] : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, та ін. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.

4. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 верес. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.

5. Процесуальні та тактичні особливості провадження окремих процесуальних дій з участю іноземців: методичні рекомендації / Головне слідче управління МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ, 2012. – 47 с.

6. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого Наказом МВС України № 1343 від 3 листопада 2015 року.

7. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події, що затверджена Наказом МВС України від 3 листопада 2015 року № 1339.